

УДК: 821.512.154
DOI: 10.35254/bsu/2023.65.55

Мусаева Ж.
К.Карасаев атындагы БМУ

КЫРГЫЗ ЖАНА ТҮРК ФОЛЬКЛОРУНДАГЫ БАЛДАР ЫРЛАРЫ

Аннотация: Кыргыз жана түрк элинин жашоо-турмушунда, тарыхый басып өткөн жолунда, күндөлүк турмушта оозеки көркөм чыгармачылык өзгөчө мааниге ээ болуп, чоң роль ойногон. Көчмөн турмушта жашап, өздөрү жараткан оозеки байлыгын кайда барса ошол жакка кошо ала жүрүүгө ылайыкташтырып, көркөм чыгарма түрүндө жараткан. Алар жараткан көркөм чыгармачылык оозеки айтылса да, бүгүнкү күнгө чейин өз баалуулугун жоготпой сакталып келүүдө. Ата мурасы болгон фольклордук чыгармалар ар бир элдин рухий баалуулугун укумдан-тукумга улап толуктап келет. Балдарга арналган фольклордук чыгармалар дагы эки элдин күнүмдүк турмушунда кенен колдонулуп, бүгүнкү күнгө чейин жетип, өз актуалдуулугун жоготпой сакаталып келүүдө. Ошондой эле обондуу ырларды аткаруу, бешик ырын ырдоо сыяктуу өнөрлөр ошол элдин жан дүйнөсү ырга, сөзгө жакын касиеттүү эл экенинен кабардар кылган. Макалада эки элдин оозеки чыгармачылыгында орун алган балдар ырлары жана алардын окшоштуктары тууралуу сөз болот.

Түйүндүү сөздөр: балдар фольклору, оозеки адабият, фольклористика, элдик ырлар, бешик ыры, балдар ырлары, ритм, рифма, маданият.

Мусаева Ж.
БГУ им. К. Карасаева

ДЕТСКИЕ ПЕСНИ ИЗ КЫРГЫЗСКОГО И ТУРЕЦКОГО ФОЛЬКЛОРА

Аннотация: Устное художественное творчество кыргызского и турецкого народов, имея особое значение в жизни, в исторически пройденном пути и в ежедневном быту играло большую роль. Ведя кочевой образ жизни, они приспособивали свое словесное богатство, куда бы они не направлялись создавали художественные произведения. Хотя созданные ими произведения передавались из уст в уста, они по сей день сохраняют ценность. Фольклорные произведения, унаследованными от предков, из поколения в поколение дополняют духовную ценность каждого народа.

Фольклорные произведения для детей сохранившись до наших дней широко используются в повседневной жизни обоих народов, не теряя своей актуальности. Также такое умение как исполнение мелодий песен, пение колыбельной давали понять, что душа этого народа близка к пению, к словесному творчеству. В статье рассказывается о детских песнях(стихах), которые встречаются в устном творчестве двух народов и об их сходстве.

Ключевые слова: детский фольклор, народная литература, фольклористика, народные песни, колыбельная, детские песни(стихи), ритм, рифма, культура.

Musaeva Zh.
BSU named after K. Karasaev

CHILDREN'S SONGS FROM KYRGYZ AND TURKISH FOLKLORE

Abstract: Oral artistic creativity of the Kyrgyz and Turkish peoples, having a special significance in life, in the historically traveled path and in daily life played a big role. Leading a nomadic lifestyle, they adapted their verbal wealth wherever they went to create works of art. Although the works they created were passed from mouth to mouth, they still retain value to this day. Folklore works inherited from the ancestors from generation to generation complement the spiritual value of each nation. Folklore works for children, having survived to the present day, are widely used in the daily life of both peoples, without losing their relevance. Also, such skills as singing melodies of songs, singing a lullaby made it clear that the soul of this people is close to singing, to verbal creativity. The article tells about children's songs (poems) that are found in the oral works of the two peoples and about their similarities.

Keywords: children's folklore, folk literature, folklore studies, folk songs, lullaby, children's songs(poems), rhythm, rhyme, culture.

Кайсы гана эл болбосун өзүнүн фольклор таануу илиминде балдар чыгармачылыгына өзгөчө көңүл бөлүп, аткарган функциясы боюнча изилдөөнүн жалпы методологиялык принцибине таянып изилдөө иштерин жүргүзүшкөн. Ар бир улуттун балдар фольклорунда жанр, термин маселелери да илимий жактан такталып калыптанган. Балдар фольклорунун сап башында эле бешик ыры турат. Бешик ыры – дүйнөдөгү көпчүлүк элдердин элдик оозеки поэзиясындагы лирикалык жанр болуп, баланы уктатуу, сооротуу, алаксытуу, тарбиялоо максатында айрыкча баланын энеси тарабынан айтылат. Ошону менен бирге эненин наристесинин бактылуу, таалайлуу, элдин кызматына жараган жакшы адам болушу жөнүндөгү ой-тилеги, максатын да билдирилет. Муну менен эле чектелбестен, баланын келечегине жакшылык каалоону билдирип, ага акыл-насаат айткандыгы менен да айырмаланып дидактикалык мүнөзгө ээ. Ал тургай наристелер бешик ырын угуу менен энесинин үнүн да таанып айырмалай алышкан.

Наристе төрөлгөндө эле бешикке салуу салты орун алган. Наристени биринчи бешикке бөлөгөн аял көп жашаган, көп балалуу, балдары тектүү чыккан, ден соолугу чың, ар тараптан элдин кадыр баркына ээ болгон апалар тандалган. Мунун да терең философиясы болгон. Наристеге ал адамдын жакшы сапаттары жуксун, ал дагы кадыр барктуу адам болсун дешкен. Бешик ыры балдар ырларынын эң жагымдуусу жана балдар фольклорунун алгачкы формасы болуп эсептелет. Фольклордогу бул жанр бала төрөлгөндө эле аны менен бирге жашап, дүйнө таануусундагы эң алгачкы көркөм азык болот.

Алдей, алдей ак бөбөк,
Ак бешикке жат бөбөк.
Кунан койду сой бөбөк,
Куйругуна той бөбөк.
Алдей бөпөм, ыйлаба,
Менин жаным кыйнаба,
Атаң тойго кетиптир

Чөнтөк толо эт келет,
Энең тойго кетиптир
Эмчеги толгон сүт келет

Бул жөнөкөй гана түзүлгөн ырларда эненин балага болгон мээрими, сүйүүсү, ойтилеги камтылып, музыкалуу ыргак менен сөздөрү гармониялуу айкалышып, баланын угуусун көнүктүрөт. Ар саптан кийин кайталаган “алдей, алдей бөбөгүм” деп кайталанган ритмикалык саптар анын поэтикалык таасирин, эмоциялык маанайын күчөтөт.

Ата-эненин наристенин келечеги туурасындагы үмүт-тилеги, асыл-ойлору бешик ырларында чагылдырылат;

“Алдей, алдей бөбөгүм,
Энең сени төрөгөн,
Эмгекчил уул болот деп
Ак бешикке бөлөгөн.
Алдей, алдей бөбөгүм,
Колунан көөрү төгүлгөн,

Уста болгун бөбөгүм.” Элге керектүү ар түрдүү кесиптин ээси болоорун тилеп, бешик ыры ырдалат.

Бешик ырларынын мазмуну өтө бай. Эне перзентине болгон бешик ырын айтууда эл арасында мурунтан айтылып келген саптарды ырдаган, айрым сөзгө уста апалар өз ойлорунан да чыгарып ырдашкан. Эл арасында ошондой эле “Бабаң айкөл Манастай, баатыр болгун, эр болгун” же “Каныкейдей уз болгун, калкың сүйгөн кыз болгун” деген уул жана кыз балдарга арналган бешик ырлары да ырдалып жүрөт.

Түрк фольклорунда да бешик ыры илгертен эле айтылып келген. Түрк тилиндеги бешик ыры «нинни» деп аталат:

Beslemeye uyanır
O nurlara boyanır
Buna can mı dayanır
Ninni yavrum ninni
Ninni dedim uyutamadım
Safa ile büyütemedim
Tırış tırtış yürütemdim
Ninni yavrum ninni [1,167]

Демек, түрк фольклорундагы бешик ырында “ninni yavrum ninni” деген туруктуу сөз айкашы колдонулса, кыргыз фольклорундагы бешик ырында “алдей, алдей ак бөбөк” деген ритмикалык кайталоо бар.

Бешик ыры түрк фольклорунда да көп варианттуулукка ээ. Аймактар арасында да айырмачылыктарды камтып турат. Мисалы “ninni yavrum ninni” деген кайталоолордун ордуна

Маниса, Кара Деңиз аймактарында “dandini dandini, danalı bebek” деген туруктуу сөз айкаштары кездешет.

Эл арасында кенен жайылган бешик ыры эле эмес, башка ырларга же өз ойлорунан чыгарган ыр саптарына “ninni uavgum ninni, uususun da büyüsün” деген саптарды кошуп баланы сооротууда ырдай беришкен. Ниннилер кандай гана өзгөчөлүк болбосун бирдей мазмунду камтып турат.

“Бешик ыры” бала төрөлгөндө эле аны менен бирге жашап, дүйнө таануусундагы эң алгачкы көркөм азык болот. Мына ошондуктан фольклор менен эле катар акындар жана балдар акындары да бешик ырынын стилинде өздөрүнүн көптөгөн ырларын жазып келе жатат. Демек, фольклордук чыгармалардын азыгынан адам баласы төрөлөрү менен эле азыктана баштайт десек жаңылышпайбыз.

Баланы багып-өстүрүүдө ата-энеге чоң ата, чоң эне, бир туугандар, жакын адамдар көмөктөшкөн. Мисалы, “Сал билек” ыры көбүнчө чоң ата, чоң энелер тарабынан аткарылып, алаксытуу, сооротуу, эркелетүү формасында болуп, баланын колу-бутуна кыймыл жасоо менен коштолгон.

Сал, сал билек,

Сал билек,

Сары майга мал билек

Коен коштуу кош билек

Курут майга мал билек.

Наристе өз боюн түзөп, эки буту менен туруп калганда “Кас, кас бөбөк”, кийин акырындык менен басууга аракеттенип, алгачкы кадамын шилтеп калганда тушоо кесүү салты өткөрүлөт. Наристенин өз алдынча басып калганы ата-эне үчүн кубанычтуу жаңылык болуп, аны жакындарына айтып, тең бөлүшкөн. Ошондой эле бала мүдүрүлбөй бат басып кетсин, жашоосунда да тоскоолдуктар болбосун деген ишеним, тилек менен элден бата алып, “Тушоо той” салтын өткөзүшөт. Бул мезгилде “Тай, тай балам” ыры ырдалат.

Тай, тай, тай балам,

Алды артыңа май бөбөк.

Кас-кас бөбөк, кас бөбөк,

Жалкоолонбой бас бөбөк. [4,446].

Балдарды эркелетүү ырларынын тематикасы ар түрдүү. Манжалар жөнүндөгү оюн ырлары эркелетүү жөн гана көнүгүү жасатуу эле эмес, алардын көңүлүн көтөрүп, айлана-чөйрөнү таанууга, ар бир заттын аталышын билүүгө, туура сүйлөөгө үйрөтөт. Ошондой эле ата-эне менен баланын, жакын туугандар менен баланын ортосундагы мамилени жакындатып, чындап турат. Мисалы:

Баш бармак
Бадал жүрөк.
Ортон оймок
Оюу чиймек.
Чыр чыпалак.
Буудай кууру,
Буудай куру,
Сен туруп уйуна бар,
Сен туруп отун апкел,
Анда сирке, мында бит,
Анда сирке, мында бит,
Кыты-кыты, кыты.

Бул ырлар жөнөкөй болгону менен сюжеттик мазмунга ээ, ар бир сап чечмеленип, балдардын ой жүгүртүүсүн өстүрөт.

Балдар фольклорундагы ырлар балдардын жаш өзгөчөлүгүн эске алган. Тактап айтканда, улам бала чоңойгон сайын анын кабыл алуусуна жараша татаалданып олтурган. Айлана-чөйрөнү андап, көптү билүүгө аракет жасай баштайт. Ырларды өзү жаттап, чечмелеп, аң-сезимин өстүрө баштаган.

Балдардын терс жоруктарын же айрым бир жаман адаттарын сындаган, аларга туура жол көрсөтүүгө багытталган, тарбиялык мааниси күчтүү ырларды балдар фольклорунда чымчыкей ырлары деп бөлүштүрүлгөн. [2,11]

Урулук кылса “Ууру,ууру, ууру, уйдун богун жууру”, таарнынчаак балдарга “таарынчаак, таарынчак, тайдын жүгүн артынчаак”, ыйлак балдарга “ыйлаак, ыйлаак, иттин жонун тырмаак”, бечел балага “бечел, бечел бечелбай, эки өтүгүн чече албай” ж.б. Мындай ырлар эл арасында аз сакталган.

Чоңдордун жардамы менен сөзгө маани берип, өз алдынча чыгармачылыкка ээ боло баштаган тестиер балдардын ырларынын мазмуну байып, формасы өзгөрүлүп, тематикалык жактан кеңейе баштаган. Анткени айлана-чөйрөгө өз алдынча ой жүгүртүп, жаратылыш кубулуштарына көңүл бура баштаган балдар курчап турган дүйнөдөгү табигый өзгөрүүлөргө элдик оозеки чыгармалар менен жооп ала баштайт. Жамгыр, чагылган, шамал, асан-үсөн сыяктуу кубулуштарга түздөн-түз кайрылып, алар жакшылык алып келишин балалык таза сезим менен суранышкан:

Өткүн, өткүн өтүп кет,
Кара-Сууну кечип кет.
Душмандын үйүн талкала,
Биздин үйдү калкала.

Түрк балдар фольклорунда да мындай ырлар орун алган. Байыркы мезгилдерде түрк эли да табийгаттын ар бир кубулушуна, жан-жаныбар, курчап турган чөйрөдөгү бардык заттардын өзгөчө күчү бар деп түшүнүшкөн. Сөздүн күчү менен алардан жардам алууга болот деп ишенишкен. Балдар арасында бул түшүнүк кенен жайылган дагы балдар ырларынын пайда болушуна түрткү болгон. Мисалы, жамгырдын жаашын тилек кылып балдар колуна куурчак кармап, үйлөрдү тегеренип ыр ырдашкан. Ал куурчакты “Ч өмчө келин” деп аташкан:

Çömçe gelin ne ister?

Birazcık yağ ister

Çömçe gelin ne ister?

Tarlaya yağmur ister!

Мындан сырткары канаттуу куштарга арналган «Каак-каак каргалар», «Кулкуну жаман кулалы», «Чабалакей», «Турумтай» деген ырлар кыргыз элинде балдар арасында кеңири таралган:

Каркыра-турна, желе тарт,

Желе тартсаң, узун тарт!

Жездекеме салам айт

Жете албасаң кайра тарт!

Куук-куук кулалы,

Куйругунду жулалы.

Караңгы тамга камайлы,

Камчы менен сабайлы.

Күнүмдүк турмушка байланыштуу ар кыл мазмундагы балдар ырлары да фольклордо орун алган. Баланын ой жүгүртүүсүнө карата сюжет түзүлүп, элдин жашоо образы, салт-санаасы менен байланышта турат. «Кырмачык», «Баштыгым», «Чүкө», «Тарагым» деген ырларды атасак болот.

Диний жана каада-салт ыры болгон «Жарамазан» дагы көбүнчө балдар тарабынан аткарылган. Орозо учурунда же ооз ачкандан кийин үймө-үй кыдырып, өзүнчө обону бар аткарылуучу каада-салт ыры болгон. «Ассаллом алейкум, Жарамазан, он эки айда бир келчү Орозо жан!» деген салттуу баштамалары бар, сөздөрү да бири-бирине окшош келет да, варианттарында айырмачылыктар азыраак болот. Оюн-тамаша мүнөздүү болгон бул ыр балдара арасында биримдикти, ынтымактыкты бекемдеп турат.

“Жарамазан” каада-салт ырына үндөш түрк балдар фольклорундагы үрп адат ырларынын бири “Çiğdem pilavı” деп аталган. Бул ыр жаз майрамдарынын биринде аткарылат:

Çiğdem çiğdem çiçecik

Ebem oğlu küçecik

Yağ verenin oğlu olsun

Bulgur verenin kızı olsun

Балдар жаздын келишине сүйүнүп, үйлөрдү кыдырышып, “май бергенге уул берсин, буудай бергенге кыз берсин” деп тилек айтып ыр ырдашат, аларга таттууларды, тамак-аштарды беришет, соңунда чогулткан тамак аштарын балдар чогулуп жешет. Бул адат көбүнчө нооруз майрамында белгиленет. Сүмөлөк даярдалгандай эле элдер чогулуп, казанга “Çiğdem pilavı” деп күрүч басышкан.

«Акый айтышуу, акыйнек – секелектердин, кыз-келиндердин, аялдардын бири-бири менен жекеме-жеке же экиге бөлүнүп алып, жаатташып айтышуусу» [5,14] деген аныктама «Кыргыз адабияты терминдеринин түшүндүрмө сөздүгүндө» берилген. Акыйнектин алгачкы түрү кордоо ыры болгон. Бара-бара кордоо мазмунун жоготуп, мыскыл, күлкү, тамашага айланган. Балдар фольклорунда көбүнчө кыз балдардын ортосунда айтылган:

Улуу тоодон	Менин атам сурасаң	у л а р
аткан менин атам,	Арчалыга жайлаган.	
Улуу кызын ыйлатып,	Сенин атаң сурасам	
үйдө жаткан сенин атаң	Арпа ташып куураган.	

Түрк элинин оозеки адабиятында салттуу түрдө мукам обон менен ырдалып кеңири жайылган элдик ырларынын бири – түркү (элдик ырлар). Түркү терминин түпкү мааниси түрк сөзүнөн келип чыккан деген тыянакты бир топ окумуштуулар билдиришкен. Алар Ш. Сами, Ф.Көпрүлү, А.Т.Онай, А.К.Тежер.

Түркүлөр да элдик оозеки чыгарманын байыркы үлгүлөрүнөн. XV кылымдан тарта бул жанр кеңири колдонулуп баштаган. Негизинен сүйүү, өлүм, айрылуу, жоокерчилик, баатырдык мазмунда айтылган. Тойлордо, жыйындарда, майрамдарда аткарылып элдин саясий-социалдык абалын чагылдырган. Балдарга арналган түркүлөр, аскердик, майрамдык, табият жөнүндө ж.б. ар кыл теманы камтыйт. Мисалы,

- Demirciler demiri neyle döğerler?
- Şöyle döğerler.
- Böyle döğerler.
- Şöyle mi?
- Şöyle.
- Böyle mi?
- Böyle.
- Var yare söyle.

Мында уста менен сатуучунун ортосундагы пикир алышууну чагылдырууда.

Демек, түрк фольклорундагы балдар ырлары да түрк элинин жашоо шарты менен түздөн-түз байланышып, каада-салт, үрп-адат жалпы эле маданияты менен байланышып турат.

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз жана түрк элдик оозеки чыгармачылыгындагы балдарга арналган бешик ырынан тарта бардык ыр түрлөрү балдардын дүйнөнү кабылдоосуна жана өз алдынча ой жүгүртүүсүнө өбөлгө түзүп турат. Ошондой эле эки элдин маданияты, каада-салты, дүйнө таануусу окшош болуп, алардын басып өткөн тарыхынан, жашоосунан кабар берип турат.

Адабияттар

1. Abdurrahman Güzel, Ali Torun. Türk halk edebiyatı el kitabı. Ankara, 2003.
2. Балдар фольклору/Түз. Г.Орозова –Бишкек.: Шам,1998.
3. Güney Eflatun Cem. Folklor ve Hal Edebiyatı. İstanbul, 2000.
4. Кыргыз адабиятынын тарыхы: Фольклористика. 1-том. Б.: Шам, 2004.
5. Кыргыз адабияты терминдеринин түшүндүрмө сөздүгү –Б.: 1994.
6. Pertev Naili Boratav. 100 soruda Türk Halk Edebiyatı. İstanbul, 1995.